

ŠALTINIAI

Lietuvai Brodskis buvo ir lieka savas poetas (2)

Žmogus ir epocha. Josifo Brodskio 70-mečiui

Pradžia Nr. 12

Nobelio literatūros premijos laureatui, poetui, prozininkui, eseistui ir vertėjui Josifui BRODSKIUI (1940 05 24–1996 01 28) šiemet būtų sukakę dar tik 70 metų. Šiai sukakčiai paminėti gegužės 31–birželio 3 dieną Vilniuje vyko tarptautinė konferencija, kurioje dalyvavo J. Brodskio kūrybos ir gyvenimo tyrinėtojai iš JAV, Švedijos, Lenkijos, Anglijos, Rusijos, Izraelio ir Lietuvos. Ypatingo dėmesio susilaukė J. Brodskio draugų ir bičiulių Bengto Jangfeldto, Faith Wiggzell, Adamo Michniko, Michailo Milčiko, Michailo Petrovo,

Liudmilos Sergejevos, Tomo Venclovos, Ramūno Katiliaus, Prano Morkaus, Juozo Tumelio prisiminimai iš betarpiško bendravimo su poetu. Konferenciją surengė Vilniaus memorialinių muziejų direkcija, J. Baltrušaičio lietuvių ir rusų bendradarbiavimo labdaros ir paramos fondas bei Rusų kultūros centras.

Toliau dalydamiesi įspūdziais iš reikšmingo renginio ir jo sukeltomis mintimis, kartu pagerbiame Lietuvos bičiulio Josifo Brodskio atminimą.

Liudmila Sergejeva iš Maskvos pasakoja apie poetą Josifo Brodskio ir Andrejaus Sergejevo draugystę; prof. Bengtas Jangfeldtas iš Stokholmo pirmą kartą renginiui Venclovų namuose-muziejuje

Gedimino Zemlicko nuotraukos

Tarsi būtų iš skirtingų pasaulių

anos Achmatovos ir kitų J. Brodskio likimu susirūpinusių jo draugų nerimą nesunku suprasti, nes 1963 m. lapkričio 29 d. laikraštyje „Вечерний Ленинград“ buvo išspausdintas J. Brodskio ir jo poeziją juodinantį šmeižikišką straipsnį, o tarybinėje santvarkoje tai reiškė tik vieną: straipsniu nesibaigs – reikia laukti ir sankcijų. Todėl J. Brodskio artimos aplinkos asmenys visais įmanomais būdais stengėsi Josifą saugoti nuo neapgalvotų žingsnių, tą bylojo ir A. Achmatovos prašymas Sergejevams, kad jie kuo ilgiau Maskvoje išlaikytų visai nesisaugantį ir realaus pavojaus nesuvokiantį Josifą. Anos Achmatovos gyvenimiškoji patirtis ir moteriškoji nuojauta jos neapgavo. Reikėjo bet kuria kaina išlaikyti, leisti nusistovėti nuo dugno pakilusioms drumzlėms, tačiau Josifo atveju tai buvo neįmanoma. Jis veržėsi grįžti į Leningradą, o pabjurę santykiai su Marina Basmanova ir noras juos pataisyti tik didino jo pasiryžimą. Tai reiškė tik vieną: leidžiant įvykiams klostytis natūralia vaga, vadinasi, laukti blogiausio iš visų

galimų rezultatų.

Grįžęs į Leningradą J. Brodskis vasario 13 dieną buvo suimtas tiesiog gatvėje ir apkaltintas veltėdžiavimu. Kitą dieną kameroje jį ištiko pirmas širdies priepuolis, nuo to meto jis nuolat kentėjo nuo stenokardijos. 1964 m. vasario 18 d. Leningrado Dzeržinskio rajono teisme prasidėjo jo teismo procesas. Pirmą kartą Rusijos istorijoje poetas buvo teisiamas už tai, kad savo pagrindiniu užsiėmimu laikė poetinę kūrybą. Kovo 13 d. paskelbtas teismo nuosprendis – nuteistas penkeriems metams tremties iš Leningrado už vel-

tėdžiavimą, priverstinai įdarbinant. Kaip didelis nusikaltėlis ištremtas į Norinskajos kaimą Archangelsko srityje. Ko gero, pirmą kartą naujųjų laikų istorijoje ir teisminėje praktikoje poetinė kūryba buvo prilyginta veltėdžiavimui.

Tokia valdžios savivalė neliko be pėdsako, jauną poetą Brodskį užsistoję žymūs Sovietų Sąjungos menininkai ir kūrėjai: kompozitorius Dmitrijus Šostakovičius, poetai Ana Achmatova, Aleksandras Tvardovskis, Kornejus Čiukovskis ir Samuilas Maršakas, rašytojai Konstantinas Paustovskis ir

Jurijus Germanas. Reagavo ir užsienio šalių intelektualai, tarp kurių buvo filosofas ir rašytojas Žanas Polis Sartras.

Turime pagrindo teigti, kad J. Brodskio teismas Leningrade skatino judėjimą už žmogaus teises Tarybų Sąjungoje. Pats absurdiškas teismo farsas parodė, kad Tarybų Sąjungoje esama dviejų Rusijų, jos gyvavo tarsi skirtingose plokštumose, niekur nesusikertančiose. Ko verti vien Brodskio atsakymai į teisėjos klausimus.

Vyko du Brodskio teismo procesai, kuriuos konspektavo rašytoja ir žurnalistė Frida Vigdorova. Tie užrašai vėliau pasirodė savilaidos leidiniuose. Priminsime F. Vigdorovos užrašyto Brodskio ir teisėjos Saveljevės dialogo dalį. Paklausinėjusi, koks Brodskio darbo stažas, kur ir kokius darbus dirbo, teisėja ėmė kvosti iš esmės:

Teisėja: O apskritai kokia jūsų specialybė?

Brodskis: Poetas, poetas-vertėjas.

Teisėja: O kas tai pripažino, kad jūs poetas? Kas jus priskyrė prie poetų?

Brodskis: Niekas. (Be iššūkio). O kas priskyrė mane žmonių giminei?

Teisėja: O jūs tai studijavote?

Brodskis: Ką?

Teisėja: Kad būtumėte poetu? Nesistengėte baigti aukštosios mokyklos, kur parengia... kur moko...

Brodskis: Aš nemaniau... aš nemaniau, kad šitai duodama išsilavinimu.

Teisėja: O kuo gi?

Brodskis: Aš galvoju, tai... (sumišęs)... iš Dievo.

Taip chruščiovinė epocha kalbasi su Poetu, laisvu ir jokių sąlyginumų nevaržoma asmenybe. Visiškas nesusikalbėjimas. Tarsi amžinas iššalas bandytų uždavinti klausimus žalio vėjo nešamam pavasariui, niekaip nesuvokdamas, kodėl reikia skristi, ką reiškia žalia spalva ir kaip apskritai pasaulis gali būti žalias. Aklo su kurčiu ginčas apie pasaulio spalvas.

Gyvenimas kaip kūrybos aktas

Netiesa būtų teigti, kad Brodskis tiesiu keliu būtų šovęs į poetus, viena-kart ir visam gyvenimui supratęs, kad jokiai kitam darbui netinka. Buvo griebęsis įvairiausių darbų, atrodytų,

ieškojo vietos gyvenime. Dirbo gamykloje frezuotojo mokiniu, kūrė, morge, jūrininku švyturėje, geologinėse ekspedicijose dalyvavo urano paieškose ir galai žino dar kokių iškasenų. Penkiose geologų ekspedicijose padirbėjo kaip paprastas darbininkas. Trumpai tariant, pirmiausia ieškojo savęs. Paieškos buvo bevaisės, nė viename iš tų darbų nepritapo, savęs nerado. Nuo 17 metų bandė dažyti plunksną į poezijos rašalą, nors vėliau ne itin vertino tą savo jaunatviškąją kūrybą. Poetinis užkratas buvo stiprus, ir, ko gero, labai užgaidus, ambicingas, nepakantus jokiam kitam konkurentui, todėl jokia kita veikla Josifui neteikė džiaugsmo ar bent pasitenkinimo. Atrodo, į savo to meto aplinką ir apskritai į gyvenimą žvelgė labiau kaip literatas, kuris vieną kartą sutiktai poezijos mūzai užstatė „dūšią“. Šio intuityvaus žingsnio niekad nesigailėjo, gal net tokia mintis jam nebuvo kilusi. Todėl ir teisėjos klausimo, kur mokėsi rašyti eilėraščius, išprovokuotas atsakymas buvo kuo nuoširdžiausias: „Atrodo, kad tai ... ateina ... iš Dievo“.

Juntamas Josifo sutrikimas, tritaškiai tik patvirtina, kad tai nebuvo iš anksto parengtas ir gerai apgalvotas atsakymas. Pačiam Josifui, skirtingai negu teisėjai, buvo visiškai aišku, kad eilėraščių rašyti jokia mokykla ar institutas neišmokys, nebent eiliakalystės technikos, kuria visai neblogai naudojosi kai kurie prie sistemos reikalavimų prisitaikę „kūrėjai“. Josifui toks poezijos, apskritai kūrybos pažeminimas buvo visiškai nepriimtinas, todėl vieną kartą metęs mokyklą į ją grįžti niekada nė nemanė, tarybiniai universitetai jo taip pat neviliojo.

Galimas dalykas, ir patį gyvenimą suvokė kaip kūrybos aktą, tik ne vienkartinį, bet išplėstą laikę, taigi kaip procesą. Norint tokį teiginį patvirtinti arba paneigti, reiktų gilesnės atidos poeto gyvenimo ir kūrybos faktams, slaptiems sielos virpesiams, išsamesnių literatūrologinių tyrinėjimų. Visai galimas dalykas, kad tai būtų visiškai neproduktyvus užsiėmimas, dar vienas iš anksto pasmerktas mėginimas algebros skalpeliu skrosti harmoniją, prisimenant nemirtingąjį Aleksandrą

Sankt Peterburgo valstybinio universiteto doc. Denis Achapkin, prof. Tomo Venclovas doktorantas Jeilio universitete Yakov Klots su Borcherto kūrybos tyrinėtoja Dina Odnozova iš Nju Heiveno, JAV

Sergejevičių.

Jeigu poeto pašaukimą suvoktume kaip ypatingą jautrumą aplinkai, gyvenimo faktams ir reiškiniams, sąžiningumą naudojamam poetiniam žodžiui ir prieš save patį, Josifas galėtų būti, ko gero, akivaizdus tokio pašaukimo įrodymas. Jo stebėtinis reakcijos į visa, kas vyksta aplinkui, staigus sugebėjimas pagauti dalykų esmę, netikėtumas ir tik jam būdingos asociacijos, įrodo intuityvios kūryboje pranašumą prieš tikslų žinojimą.

Protestas prieš tarybinę mokyklą

Pirmą ryškų ir neabejotiną mėginimą valdyti savo paties likimą galėtume susieti su Josifo ryžtingu apsisprendimu mesti vidurinę mokyklą, supratus, kad ji jam nieko naujo neduos. Visiškas vėjavaiškumas, sustiprintas paaugliško akiplėiškiškumo? Toks vertinimas įmanomas ir būtų teisingas, jeigu ne vienas, bet...

Jau pirmos pažinties metu savo apsiskaitymu, erudicija ir literatūrine nuovoka Josifas stebina tikrą šios srities profesionalą – poetą, vertėją ir literatūros tyrinėjimąms gyvenimą atidavusį Andrejų Sergejevą. Pasak Liudmilos Sergejevos, Andrejus turėjo absoliučią poetinę klausą, buvo ištis didelis literatūros žinovas, eruditas. Jį nustebinti buvo nelengva. O ir Andrejus Sergejevo to meto kūrybinė aplinka – Rusijos poetinis elitas, pagaliau ir to elito nepalanki aukštuma Ana Achmatova. Tokio literatūrinio skonio, supratimo, adekvataus reagavimo į poezijos subtilybes A. Sergejevas nesulaukdavo iš žymiausių to meto literatūrinių žurnalų darbuotojų ir redaktorių, o čia – 24-erių metų poetas.

Kyla natūralus klausimas: iš kur tas Brodskio apsiskaitymas, išprusimas, gebėjimas smelktis į poetinio žodžio ir literatūros reiškinį esmę? Viso to tarybinė mokykla humanitarinėje rengimo srityje negalėjo duoti. Gamtos moksluose, „tiksliausių“ rengimo programose galėjo būti pavyzdžiu daugeliui pasaulio šalių. Nesunku suprasti kodėl. „Šaltasis“ karas buvo pačiame įšalyje, pakaktų prisiminti Karibų krizę 1962 m., kai pasaulis balansavo ant Trečiojo pasaulinio karo ribos. Šeštadalį planetos sausumos užėmusi supervalstybė ne vien savo gamtiniuose ištekliuose, bet ir moksle vis dar regėjo patikimas galimybes konkuruoti su „priešiškais“ Vakarais, drąsiai šturmavo kosmosą ir savo įtaką plėtė į vis naujus kraštus – Afriką, Aziją, Lotynų Ameriką.

Brokhauzo ir Efrono Enciklopedija – pirmasis universitetas

Grįžkime prie Brodskio. Iš kur berniokas turėjo tiek spėkų, kurių jam būtų galėję pavydėti humanitarinių fakultetų absolventai, gal ir literatūrinės veiklos profesionalai? Į šį klausimą, tiesa, gal kiek kitoje plotmėje konferencijoje atsakė senosios knygos žinovas, eruditas, enciklopedinio užmojo asmenybė Juozas Tumelis. Jis turėjo progos 1966 m. ne tik susipažinti, bet ir labai gerai pažinti Josifą, šiam pirmą kartą atvykus į Lietuvą. O ir kitų susitikimų metu jiedviem teko nemažai bendrauti, diskutuoti įvairiausiomis temomis. Įsiklausykime, ką sako J. Tumelis.

Jis tvirtina, kad savo gyvenime nėra sutikęs kito labiau apsiskaičiusio ir apsišvietusio literato, nors Josifas šio manieringo žodžio „literatas“ nemėgo. Kartą Tumelis paklausė Brodskio, iš kur jo tas žinių – literatūrinių, istorinių, filosofinių – bagažas? „Už visa tai aš dėkingas Brokhauzui ir Efronui“, – atsakė Josifas. Iš tikro Brokhauzo ir

Efrono enciklopedinio žodyno tomai sudarė reikšmingą jo kambario interjero dalį. Jis skaitė iš eilės viską, kas tose knygų lentynose buvo. Atėjo metas kibti ir į enciklopedijos tomus. Pralaidavo tik tas enciklopedijos vietas, kuriose rasdavo matematinių formuliu ar cheminių ženklų, kurie jam nieko nesakė. Taigi Brokhauzas ir Efronas Josifui atstojo ir vidurinę, ir aukštąją mokyklą.

J. Tumelis būsimojo J. Brodskio muziejaus Sankt Peterburge neįsivaizduoja be Brokhauzo ir Efrono enciklopedijos. Reikėtų atkreipti dėmesį: ta Brokhauzo ir Efrono enciklopedija buvo Josifo Brodskio tėvų nuosavybė, o jie nebuvo, kaip dabar pasakytume, kokių ypatingų intelektualinių sluoksnių ar akademinio elito Leningrade atstovai.

Tremtis – lyg langas į Europą

Vis dėlto enciklopedija Brodskio gyvenime nebuvo vienintelis jo savišviesos šaltinis. Norėdami suprasti, kas buvo antrasis Josifo „gyvenimo universitetas“, turėtume nukakti į Norinskajos kaimą Archangelsko srityje ir susipažinti su aplinka, kurioje poetas kaip tremtinys praleido pusantį metų, dirbdamas įprastus ten gyvenančių žmonių darbus. Kadangi nukakti sunkiai įmanoma, pasinaudokime Liudmilos Sergejevos liudijimu.

Po gėdingo, Leningradui ir valstybei garbės neatnešusio J. Brodskio teismo, teisingiau – farso, kai poetas buvo nuteistas tremtimi į šiaurę ir priverstinai įdarbintas, kad fiziniu darbu „išpirktų“ nebūtas kaltes (savotiška preliudija chunveibiniškam elito „perauklėjimui“ fiziniu darbu maodzeduniškoje Kinijoje, bet ten ši patirtis bus panaudota vėliau), taigi Josifui atsidūrus Norinskajos kaime, draugai jo nepamiršo. Andrejus Sergejevas paprašė Anos Achmatovos Josifo adresu. Gavęs parašė jam laišką, kuriame klausė, ar jis turįs *Anglų-rusų kalbų žodyną*. Juk tremtis į šiaurę – pati tinkamiausia vieta gerai išmokti anglų kalbą ir iš esmės užsiimti angliakalbe poezija. Ir nelaukiant redakcijų ar leidyklų užsakymų vertimams, bet pirmiausia sau pačiam.

Kam, jei ne rusų inteligentams žinoti, kad tremtis į šiaurę ar Sibirą teikia palankią galimybę užsiimti savišviesa, kūryba, mokslu. Niekas neblaško, lai-

Konferencijos dalyviai dainininkė Jelena Jangfeldt, Bengtas Jangfeldtas iš Švedijos, Tomas Venclova ir Juozas Tumelis

pavyzdžių, kad ne aplinkybės, bet pačios asmenybės dažniausiai lemia savo likimą. Sprendžiant iš visko, Josifo nereikėjo pernelyg drąsinti ar įkalbinėti užsiimti savišviesa. Gyvenimo sąlygos geologinėse ekspedicijose jį buvo pakankamai užgrūdinusios – dideliu lėpūnu nebuvo. Tad ir Sergejevo protinimas krito į jau parengtą dirvą. Tarp kitų būtiniausių knygų Brodskis į tremtį turėjo išsivežęs *Anglų-rusų kalbų žodyną*, pritarė Sergejevo pasiūlymui imtis sudėtingiausių angliškų tekstų, pavyzdžiui, Roberto Brauningo (Robert Browning, 1812– 1889) eilėraščių. Būtent šio puikaus Viktorijos laikų anglų poeto tomą Sergejevas ir nusiuntė Brodskui. Brauningo eilėraščiai reikalavo įtempto darbo su žodynu. Drąsindamas jaunąjį draugą Sergejevas rašė: užsiimkite Brauningu, skaitykite, gilinkitės, o kai sugrįšite, mudu išleisime jo eilėraščius rusiškai... Laiške Sergejevui Brodskis dėkojo už gražų norą jam atsiųsti žodyną, bet nereikia, žodyną jis turi, o pasiūlymas versti Brauningą – ištis nuostabu.

Tremtyje Brodskis labai daug skaitė, o draugai ir draugės jo nepamiršo, siuntė ne tik anglų poetų knygas, bet

Brodskui tai buvo tikras langas į Europą.

„Jaunasis Gėtė“ ir Petras Juodelis

„Josifas – tai jaunas Gėtė“, – parašys laiške dailės istorikas ir literatūros kritikas Petras Juodelis (1909–1975) savo maskviškiams draugams Liudmilai ir Andrejui Sergejevams po pažinties su Brodskiu Palangoje. Juos Palangoje supažindino Juozas Tumelis, P. Juodelio žentas, tuomet Knygų rūmų darbuotojas, kuris 1966 m. rugsėjo pirmosiomis dienomis ir nuvežė Josifą pasizmonėti į Palangą. Pastebėsime, kad rusiškai rašytame laiške P. Juodelis Brodskio vardą rašo lietuviškai – Josifas. Beje, neretai ir pats poetas savo laiškus ar atvirlaiškius draugams lietuviams taip pasirašinėjo. P. Juodelis turėjo labai jautrią literatūrinę klausą, tad šis palyginimas su Gėte nėra atsitiktinė nerūpestingų žodžių žaismė ar perdėtas įvertinimas. Gėtės kūrybą jis gerai pažinojo ir labai vertino, tad šis Liudmilos Sergejevos prisimintasis koncentruotas Brodskio apibūdinimas mums labai svarbus. P. Juodelis tuščiais žodžiais nesišvaistė. Intelektualas, gilus kultūros žinovas ir vertintojas mokėjo skirti grūdus nuo pelų. Brodskui tuomet buvo 26-eri, Juodeliui – 57-eri. Vyresnysis išskyrė jaunesnįjį kaip dvaisios brolių, kai jokios reikšmės neturi tautybė, amžius, gyvenimo patirties ar išsilavinimo skirtumai. Įvyko svarbiausia – viena turtinga siela atpažino kitą.

Kaip atsitinka, kad du iš pirmo žvilgsnio labai skirtingos gyvenimiškos patirties likimai gali taip persipinti ir tarsi papildyti vienas kitą? Sugebėjimas atpažinti kitą menę, literatūroje, apskritai kūryboje – nepaprastai įdomus reiškinys ir toli gražu ne taip jau paprastas, nes suvokėjas turi būti adekvatus kūrėjui, bent jau panašios jausenos asmenybė. P. Juodelio gyvenimiškoji patirtis formavosi nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, visai kitoje santvarkoje. Studijuodamas slavistiką Vytauto Didžiojo universitete ėmė leisti literatūros ir kritikos žurnalą Pjūvis (1929–1931), o jame bendradarbiavo J. Aistis, J. Banaitis, V. Katilius, Antanas Miškinis ir Motiejus Miškinis, J. Baldauskas ir kiti autoriai. P. Juodelis žurnale formavo prierašumą tautinės kultūros formoms, estetikoje pasisakė prieš eksperimentus, kurie

nukreipti prieš tradicines vertybes. Galima pasakyti, kad tai prieš „kurturvininkus“ nukreipta platforma, atspindėjusi dalies visuomenės neoromantines nuotaikas. Ypač bičiuliški ryšiai P. Juodelį siejo su poetu Jonu Aisčiu (Aleksandriškiu), bendraklasiu dar iš Kauno *Aušros* gimnazijos laikų, ir klase aukščiau gimnaziją baigusiu Antanu Miškinium.

Atėjus sovietams B. Juodelis paskirtas Meno reikalų valdybos prie Švietimo komisariato viršininku. 1941 m. Vokietijos naciams jau šeiminkaujant Lietuvoje P. Juodelis baigė Vilniaus universitetą, dirbo Vilniaus dailės muziejuje. Nacių suimtas, kelis mėnesius kankintas ir kalintas Lukiškių kalėjime, į laisvę paleistas kaip nepagydomas ligonis. Toliau dirbo muziejuje, skaitė paskaitas nelegaliai veikusioje meno mokykloje. Karui pasibaigus dėstė Vilniaus universitete, o Rašytojų suvažiavime stoji ginti aršiai užsipultą Petro Vaičiūno, Vinco Mykolaičio-Putino ir kitų, todėl suimtas ir nuteistas ištremti. Atsidūrė Vorkutoje. Staliniečiams to buvo maža: Juodelio žmona su dvejų metų dukryte ir senais tėvais ištremti į Krasnojarsko kraštą, kur praleido 10 metų. P. Juodeliui vėliau leista prisi-glausti prie šeimos tremtyje.

Po J. Stalino mirties šeimai leista grįžti į Lietuvą, tačiau be teisės P. Juodeliui gyventi Vilniuje. Apsigyveno pas karaimus Trakuose. Tik 1959 m. jam vėl leista dirbti Dailės muziejuje. Nors ištisias dešimtmetis buvo išbrauktas iš jo kūrybinės biografijos, palaužta sveikata, bet juk jam lemties dar buvo atseikėta gyventi 16 metų. Per tuos metus suskubta padaryti reikšmingų darbų: sudaryti moksliniai katalogai *Lietuvos dailė 1907–1940*, *Lietuvos dailė XVI–XIX a.*, *tapyba ir skulptūra, 1970 m. pasirodė puikus albumas Lietuvos tapyba XVI–XIX a.* Parašė plačią studiją apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, taip pat studiją apie Šekspyro *Hamletą*, parengė įvairių dailininkų katalogus ir daug straipsnių kultūros ir istorijos temomis.

Pas P. Juodelį Gintaro muziejaus pastate atvykęs į Palangą buvo įsikūręs J. Brodskis. Turėjo laiko bendrauti ir tai atsispindėjo poeto kūryboje – vieną eilėraščių Brodskis dedikavo Petriui Juodeliui.

Bus daugiau

Gediminas Zemlickas

Kultūros veikėjas, buvęs LDM darbuotojas, dailėtyrininkas Petras Juodelis prie Palangos gintaro muziejaus (1973 m.)

ko į valias, nes po darbo dienos kas dar belieka. Kelios kartos rusų ir kitų imperijos tautų šviesuoliai inteligentai tremtyje, jeigu tai buvo ne alinanti ir nužmoginanti katorga, užsiiminėjo intelektualia ir mokslinė veikla Galime neabejoti, kad Andrejus Sergejevas būtų galėjęs Brodskui pateikti įtaigių

ir lenkiškus žurnalus, tad Brodskis neblogai pramoko ir lenkų kalbą, mat lenkų žurnalai ir savaitraščiai, ką besakytume, dvelkė ne vien Gomulkos laikų partine retorika, bet ir nemažai spausdino medžiagos, kuri leido neblogai susipažinti su Vakarų pasaulio literatūros ir kultūros naujienomis.